

Esther Op de Beek
Universiteit Leiden
Contact: e.a.op.de.beek@hum.leidenuniv.nl

Literatuur en geluk: de rol van verhalen in het nadenken over welzijn

1. Aanleiding

Er is veel bezorgdheid over het welzijn en de veerkracht van jonge mensen (Kleinjan e.a. 2020). Ze ervaren veel prestatiedruk, maken zich zorgen over de toekomst en voelen een zekere druk om – vaak gestimuleerd door de vergelijking met anderen op sociale media – gelukkig te zijn. Overtuigingen over geluk en de emoties die daarbij horen, krijgen vorm in verhalen: verhalen die in de samenleving circuleren, als scripts voor een succesvol of waardevol leven, verhalen die we over onszelf en anderen vertellen, maar ook literaire verhalen. In romans van nu stellen schrijvers de vraag naar geluk heel expliciet centraal. Ze reageren vaak kritisch op de westerse obsessie met geluk of op de moderne ‘geluksplicht’. Aan de hand van ervaringen uit het onderwijs, waarin die romans werden behandeld, komen in deze lezing vragen rondom het welzijn van leerlingen, studenten en docenten aan de orde.

2. Achtergrond

Wat maakt ons gelukkig? Het is – net als de vraag ‘Wat is geluk?’ – een al eeuwenlang gestelde en bediscussieerde vraag. Als we de Franse filosoof, Pascal Bruckner, geloven, is geluk in onze tijd een sociale plicht geworden en bovendien iets waarover we controle willen – en menen te kunnen – hebben. Onder de plicht tot geluk verstaat hij “een ideologie die kenmerkend is voor de tweede helft van de 20ste eeuw en die ons dwingt alles te evalueren in termen van genoeg en ongenoeg, een opgelegde euforie die iedereen die afhaakt met een gevoel van schaamte of onbehagen opzadelt” (Bruckner 2002: 14). Volgens deze ideologie moeten we het beste uit onszelf halen en het ook onszelf verwijten als het niet lukt. Het is volgens Bruckner juist deze plicht tot geluk – die wordt versterkt door de zelfhulpcultuur die geluk voorstelt als voor iedereen haalbaar – die ons ongelukkig maakt. Over de perversiteit van deze belofte tot geluk, met name met het oog op de sociale ongelijkheid die erdoor verhuld wordt, is geschreven door onder meer Sara Ahmed in *The Promise of Happiness* (2010) en Lauren Berlant in *Cruel Optimism* (2011).

Hoewel de vraag naar geluk van alle tijden is, zien we recentelijk een enorme toename in de aandacht voor geluk en welbevinden in de samenleving en in de wetenschap (Kullenberg & Nelhans 2015). Met name de psychologische, sociologische en medische facetten die bijdragen aan het welbevinden van burgers, werknemers, bevolkingsgroepen of generaties zijn onderwerp van grote internationale onderzoeksprojecten, zoals het jaarlijkse *‘World Happiness Report’*.

Het is mijn overtuiging dat er vanuit de letterkunde of literatuurwetenschappen een waardevolle bijdrage geleverd kan worden aan al dit geluksonderzoek, juist door de hedendaagse geluksobsessie kritisch tegen het licht te houden. Geluk heeft namelijk ook een verhalende dimensie. Niet alleen krijgt de vraag naar individueel geluk vorm in een verhaal (Mogilner e.a. 2012; Potkay 2007), ook wordt de manier waarop we geluk betekenis geven en ervaren medebepaald door cultureel beschikbare verhalen. Een gedeelde visie op wat geluk ‘is’ wordt in die verhalen gecreëerd. Dat wil zeggen dat persoonlijke visies op geluk, en ook op de manier waarop we geluk ervaren, tot stand komen en uitgedrukt worden via cultuurspecifieke manieren van ‘zijn’, ‘denken’ en ‘waarnemen’ (Hyman 2014: 145). Ten derde worden de conflicten die samenhangen met geluk (en bijvoorbeeld ‘vrijheid’, ‘maakbaarheid’ en ‘gelijkwaardigheid’) onderzocht in literatuur. In verhalen worden de veranderende opvattingen over zingeving en geluk onderzocht.

In de 21ste-eeuwse romans en verhalen zien we een expliciete thematisering van geluk en het streven daarnaar (Op de Beek 2016). Het analyseren van de romans waarin geluk wordt verbeeld, maakt het mogelijk om het dominante verhaal over geluk te contextualiseren, te analyseren en mogelijk ook te ontzenuwen. In gesprekken over deze romans leren leerlingen en studenten niet alleen alternatieve verhalen kennen, ze leren ook kritisch reflecteren op hun eigen veronderstellingen, geluksopvattingen en -ervaringen.

Bovendien levert het spreken over romans een gesprek op over veerkracht en welzijn in het onderwijs: hoort ‘omgaan met onzekerheid’ ook bij de leerdoelen? Onder welke omstandigheden bloeien studenten? Hoe om te gaan met prestatiedruk en de maatschappelijke druk om alles uit je (lerende) leven te halen?

3. Enkele titels

Romans die aan bod komen, zijn Esther Gerritsens nieuwste roman *Gebied 19* (2023) en het eerdere *Tussen een persoon* (2019). Gerritsen verbindt geluk sterk aan faalangst, aan de ontkenning van negatieve gevoelens en aan maakbaarheid, maar ze doet dat in beide romans in een compleet verschillende verhaalvorm en setting. Aan de orde komt ook *Gelukkig zijn we machteloos* (2011) van Ivo Victoria, waarin een oma op een familiefeest verzucht dat het geluk in haar familie “heerst als een wrede dictator” en hoopt

dat het lot ingrijpt (en dat doet het). En tot slot *Het geluk van de sprinkhaan* (2011) van Toon Tellegen, waarin een wereld zonder toekomst, verleden, flexcontracten en complexe familierelaties voor de dieren toch aanleiding is om na te denken over wat hen gelukkig maakt.

Referenties

- Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*. Durham/Londen: Duke University Press.
- Beek, E. Op de (2016). 'Happily Never After: Communicating (Un)Happiness in Contemporary Literature'. In: R.M. Watson. *Spin Cycle*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, p. 59-68.
- Beek, E. Op de (2016). "Het heerst als een wrede dictator. Over geluk en angst in Ivo Victoria's *Gelukkig zijn we machteloos*". In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 4, p. 366-382.
- Berlant, L. (2011). *Cruel Optimism*. Durham/Londen: Duke University Press.
- Hyman, L. (2014). *Happiness. Understandings, Narratives and Discourses*. New York: Palgrave/MacMillan.
- Kleinjan, M. e.a. (2020). 'Geluk onder druk. Onderzoek naar het mentaal welbevinden van jongeren in Nederland. Trimbos Instituut'. Den Haag: UNICEF Netherlands. Online raadpleegbaar op: https://www.unicef.nl/files/Rapport_Geluk%20onder%20druk_DEF_interactief.pdf.
- Mogilner, C. e.a. (2012). "How Happiness Affects Choice". In: *Journal of Consumer Research*, 39 (2), p. 429-443.
- Potkay, A. (2007). "Narrative Possibilities of Happiness, Unhappiness, and Joy". In: *Social Research*, 77 (2), p. 523-544.